

Г.М. Старасціна
(Магілёў, Беларусь)

**ПРЫЁМЫ ВЫКАРЫСТАННЯ ПРЫКАЗАК
У РАМАНЕ І. МЕЛЕЖА «ЛЮДЗІ НА БАЛОЦЕ»
І СПАСАБЫ ІХ ПЕРАКЛАДУ НА НЯМЕЦКУЮ МОВУ**

Творчасць Івана Мележа – каштоўны культурны здабытак беларускага народа. Яго творы чытаюць не толькі ў Беларусі, але і за мяжой. Напрыклад, раман “Людзі на балоце” быў перакладзены на розныя мовы, у тым ліку і на нямецкую (Генрыхам Бярозкам і Уладзімірам Чапегам).

Перакладаць творы І. Мележа – справа не вельмі проста, таму што пры гэтым трэба ўлічваць не толькі спецыфічныя асаблівасці нямецкай і беларускай моў, але і самабытнасць, непаўторнасць аўтарскай мовы. Перакладчык рамана “Людзі на балоце” на польскую мову Эўгеніуш Кабатц пісаў: “Такое багацце мовы, такі тугі вузел чалавечых страсцей – як мне ўсё гэта перадаць па-польску?..” [3, с. 240]. Сам жа Іван Мележ адзначаў: “З асаблівай чуласцю да мовы герояў я працаваў над раманамі пра Палессе. Акрамя немалога ўжо вопыту работы тут важнае значэнне мела тое, што героі мае былі людзі своеасаблівыя, вельмі каларытныя, са сваім асаблівым ладам гаворкі” [6, с. 329].

Прыгажосць і вобразнасць мыслення беларускага народа, яго светапогляд, мудрасць, багаты жыццёвы вопыт адлюстраваліся таксама ў прыказках і прымаўках, якія, як адзначае З. Драздова, “шырока і арганічна ўвайшлі ў моўную структуру “Палескай хронікі» [2, с. 96].

Параўнальнае вывучэнне прыказак і прымавак – працэс даволі складаны і працаёмкі, што звязана са спецыфікай парэмій. Паводле К.П. Кабашнікава, “метафарычнасць, асацыятыўнасць, шматзначнасць, полісемантызм прыказак і прымавак ускладняюць іх класіфікацыю, выбар аб’ектаў і параметраў для параўнання, у многіх выпадках вымагаюць комплекснага разгляду твораў” [4, с. 9].

Спрэчным у мовазнаўстве з’яўляецца пытанне наконт размежавання паняццяў “прыказка” і “прымаўка”. Паводле традыцыйнага пункту гледжання, прыказка адрозніваецца ад прымаўкі тым, што “выражае завершаную думку, у маўленні з’яўляецца закончаным меркаваннем, якое змяшчае пэўнае абагульненне жыццёвага вопыту, а прымаўка атрымлівае канчатковае афармленне і канкрэтны змест толькі ў кантэксце, гэта значыць яна заўсёды толькі частка меркавання” [9, с. 432]. Мы прытрымліваемся поглядаў І.Я. Лепешава, які прапаноўвае “скасаваць тэрмін “прымаўка” як аналаг фразеалагізма і выкарыстоўваць адзіны тэрмін “прыказка” для абазначэння народных афарызмаў, якія валодаюць інтанацыйнай і сэнсавай закончанасцю” [5, с. 6].

Прыказкі бытуюць не толькі ў вуснай народнай мове, але шырока ўжываюцца таксама і ў творах мастацкай літаратуры. Так, у рамане “Людзі на балоце” І. Мележ выкарыстоўвае 26 прыказак. Гэтыя ўстойлівыя спалучэнні слоў у большасці выпадкаў супадаюць сваім значэннем, структурай, з варыянтамі прыказак агульнанароднага ужывання. Разам з тым, сустракаюцца выпадкі, калі І. Мележ уводзіць у твор прыказкі са змененай формай.

Прыёмы змянення прыказак

І. Скарачэнне парэмій. Прыказка скарачаецца тады, калі яна шырокавядомая, і таму на аснове скарачанага варыянту можа быць лёг-

ка ўзноўлена ў памяці. Іван Мележ ужывае прыказкі з мэтай індывідуалізацыі герояў, для таго, каб раскрыць іх унутраны свет. Таму прыказкі ўжываюцца часцей у маўленні персанажаў, чым у аўтарскім, арганічна ўваходзяць у жывую народную гаворку палешукоў. Таму скарачэнне прыказак можна разглядаць як тыповую з’яву вуснага маўлення і кваліфікаваць як “закон моўнай эканоміі” [10, с. 31]. Паводле слушнага меркавання І.Я. Лепшава, скарачанае выкарыстанне прыказак павінна разглядацца як “стылістычна не абумоўленае” [5, с. 13]. У скарачаным выглядзе ў рамане ўжываецца прыказка *Сорам не дым, вачэй не выесць: Тое, што гэты васпаваты выскачка тыцнуў яго* [Глушака] ў *гразь, яшчэ паўбяды: сорам не дым, гразь можна і выцерці з твару* [7, с. 316]. // *Daß ihn der Pockennarbige mit Dreck bewarf, war halb so schlimm; die Schande ist kein Feuer, und Dreck kann man abwaschen* [8, с. 415]. Скарачаецца і прыказка *Закон што дышла, куды павярнуў, туды і выйшла*: – *Улада што? Яна дае закон, а закон той – як дышло... Закон той людзі прымерваюць* [7, с. 215]. // *Die Staatsmacht, was? Die erläßt das Gesetz, das Gesetz aber ist wie eine Wagendeichsel, die man lenken muß. Die Menschen wenden das Gesetz an* [8, с. 280]. На нямецкую мову скарачаныя варыянтны прыказак перакладаюцца даслоўна.

2. Замена кампанента прыказкі іншым словам ці словазлучэннем: – *Данусцім, што вас бачылі там не раз. Данусцім, што на вас накіраваў хто-небудзь, хто хацеў сам застацца ў ценю... Ганна з палёгкай адгукнулася: – Я і сама так думала! Хтосьці паказаў, падвёў!.. Чужымі рукамі хацеў за гарачае ўзяцца!..* [7, с. 56]. // *“Angenommen, ihr würdet dort öfter gesehen. Angenommen, es hat sie euch jemand auf den Hals geschickt, der selber im Schatten bleiben wollte.” “Das habe ich mir auch schon überlegt!” pflichtete ihm Hanna erleichtert bei. “Jemand hat sie auf uns gehetzt. Einer, der wollte, daß andere für ihn die Kastanien aus dem Feuer holen”* [8, с. 71]. Параўн. з узуальнай прыказкай *Чужымі рукамі жар заграбаць лёгка*. Для перадачы прыказкі на нямецкую мову перакладчык выкарыстаў фразеалагізм *für j-n die Kastanien aus dem Feuer holen* (дасл.: *выцягваць каштаны з агню для каго-н.*). Беларускамоўная прыказка і нямецкамоўны фразеалагізм маюць аднолькавае значэнне (‘лёгка карыстацца вынікамі чужой працы’).

Гэты прыём можна аднесці да індывідуальна-аўтарскай перапрацоўкі прыказкі. Письменнік змяняе лексічны склад народнага афарызма, але захоўвае яго змест. Гэта робіцца з мэтай дастасаваць прыказку да пэўнай сітуацыі, стварыць уражанне нечаканасці, непаўторнасці. Як адзначае Л.Ц. Выгонная, “мова мастацкіх твораў – вынік свядомай аўтарскай дзейнасці, якая служыць для вырашэння акрэсленых ідэйна-эстэтычных задач. <...> Тыя адхіленні ад нарматыўнай мовы, з якімі сутыкаецца чытач твораў мастацкай літаратуры, абумоўлены

стылістычнымі патрэбамі і пошукам новых выяўленчых сродкаў беларускай літаратурнай мовы” [1, с. 145].

3. Выкарыстанне агульнага вобраза і элементаў прыказкі. У творы замест агульнаўжывальнай прыказкі выкарыстоўваецца адзін ці некалькі яе кампанентаў, якія нагадваюць цэлую парэмію: – *Мало ж і не ўпрвіўся, грэц яму... Жменя якая... – прамовіў ён* [Чарнушка] *са шкадаваннем. – Заўтра кончыце... Не ўцячэ яно... – супакоіла Ганна* [7, с. 66]. // *“Verdammt, beinah wär ich fertig geworden. Die paar Kümpel muß ich nun noch liegenlassen,” sagte er bedauernd. “Morgen ist auch noch ein Tag. Die Arbeit läuft nicht weg”, tröstete Hanna* [8, с. 83]. З кантэксту лёгка аднаўляецца прыказка *Работа (праца, справа) не воўк, у лес не ўцячэ*. У перакладзе займеннік *яно* быў канкрэтызаваны назоўнікам *праца* (дасл.: *праца не ўцячэ*). Чытач мовы перакладу можа лёгка ўзгадаць прыказку *Die Arbeit ist kein Hase, läuft nicht in den Wald* (дасл.: *Праца не заяц, у лес не ўцячэ*), якая шырока ўжываецца ў нямецкай мове.

Спосабы перакладу прыказак.

1. Падбор сэнсавага адпаведніка. Такім спосабам перакладаюцца прыказкі, што маюць эквівалент у мове перакладу: – *Знаеш усё, значыцца? Паверыў? – Гавораць – дак штось е... Дыму без агню не бывае...* [7, с. 236]. // *“Du weißt also alles? Hast du’s geglaubt?” “Wenn alle davon reden, wird schon was dran sein. Kein Rauch ohne Feuer”* [8, с. 307]. Пар. аўн.: *Дыму без агню не бывае – Kein Rauch ohne Feuer*.

2. Калькаванне. Даслоўна перакладаюцца прыказкі, якія не маюць эквівалента ў нямецкай мове. Такі спосаб перакладу правамерны толькі ў тым выпадку, калі вобраз прыказкі зыходнай мовы дастаткова “празрысты” і чытач мовы перакладу можа лёгка здагадацца, пра што ідзе гаворка: *Лета год корміць: нельга марнавацца, маргаць* [7, с. 38]. // *Der Sommer ernährt das ganze Jahr: man darf bloß nicht faul und träge sein* [8, с. 48]. – *Такога цвету на ўсяму свету, і не такіх, як ты! Любая на багацце – як муха на азонь!* [7, с. 231]. // *“Solche Blumen wachsen überall, und schönere als du! Und zum Reichtum fliegt jede wie die Motte zum Licht!”* [8, с. 301].

Калькаванне неабгрунтаванае, калі ў мове перакладу існуюць эквіваленты прыказкі мовы арыгіналу: *З вялікім намаганнем* [Ганна] *стрымала сябе, паспрабавала супакоіць: “Нашто шкадаваць попусту!.. Што з воза ўпало, тое прапало...”* [7, с. 253]. // *Sie versuchte sich zu fassen: vergebliche Reue! Was einmal vom Fuhrwerk gefallen ist, das ist verloren!* [8, с. 330]. У нямецкай мове ёсць сэнсавы адпаведнік гэтай прыказкі: *Futsch ist futsch und hin ist hin* (дасл.: *Што прапала, тое прапала*).

3. Эксплікацыя – такі спосаб перакладу, калі апісальна тлумачыцца значэнне прыказкі (у лінгвістычнай літаратуры ён называецца яшчэ апісальным перакладам). Сэнс прыказкі тлумачыцца ў тым выпадку,

калі яна не мае семантычнага адпаведніка ў нямецкай мове, а даслоўны пераклад можа прывесці да ўтварэння штучнага выразу: – *Кеб усім зямлі пораўну, адзінакавай, то маглі б і перабіцца. А то ж аднаму густо, а другому – пусто*, – адгукнулася мачыха [7, с. 215]. // *“Wenn alle gleiche Anteile Acker hätten und gleich gute Erde, dann könnte man vielleicht durchkommen. Aber so: der eine hat das fette Land, der andere dörren Sand”, meinte die Stiefmutter* [8, с. 286]. Параўн.: *Аднаму густа, а другому – пуста* – У аднаго урадлівая зямля, у другога – сухі пясок.

Апісальны пераклад дазваляе перадаць асноўны сэнс прыказкі, але для чытача перакладу, на жаль, губляецца непаўторны каларыт мовы твора.

Такім чынам, супастаўляльны аналіз прыказак рамана “Людзі на балоце” і яго перакладу на нямецкую мову дазваляе зрабіць наступныя вывады.

Большасць прыказак было перакладзена даслоўна (46%) і апісальна (33%), значна меншая колькасць – шляхам падбору сэнсавых адпаведнікаў (21%). Перакладчык не заўсёды абгрунтавана калькаваў прыказкі, паколькі не цалкам улічваў патэнцыйных магчымасцей нямецкай мовы, наяўнасці ў ёй сэнсавых адпаведнікаў беларускім парэміям. Аднак, нягледзячы на цяжкасці пры перакладзе прыказак (пра што сведчыць іх частае калькаванне), у цэлым пераклад парэмій зроблены на даволі высокім узроўні.

Літаратура:

1. Выгонная Л.Ц. Праблема індывідуальнага ў сацыяфанетыцы // Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – С. 143 – 175.
2. Драздова З.У. Майстэрства слова: Моўна-стылявыя асаблівасці “Палескай хронікі” Івана Мележа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 136 с.
3. Кабатц Э. Сонца ў вачах // Успаміны пра Івана Мележа. – Мінск: Маст. літ., 1982. – С. 239 – 240.
4. Кабацінікаў К.П. Малыя жанры беларускага фальклору ў славянскім кантэксце. – Мінск: Беларуская навука, 1998. – 188 с.
5. Лепешаў І.Я., Якалцэвіч М.А. Слоўнік беларускіх прыказак. – Мінск: БелЭн, 1996. – 352 с.
6. Мележ І. Майстэрства – гэта імкненне // Мележ І. Збор твораў: У 10 т. – Мінск: Маст. літ., 1983. – Т. 8: Жыццёвыя клопаты: Артыкулы, эсэ, інтэрв’ю. – С. 324 – 333.
7. Мележ І. Збор твораў: У 10 т. – Мінск: Маст. літ., 1983. – Т. 5: Людзі на балоце: Раман з “Палескай хронікі”. – 415 с.
8. Melesh I. Menschen im Sumpf: Roman / Aus dem Belorussischen von Henryk Bereska, Gundula und Wladimir Tschepego. – Berlin, Verlag Volk und Welt, 1974 – 519 с.

9. Параскевіч Г.В. Прыказкі і прымаўкі // Беларуская мова: Энцыкл./ Пад рэд. А.Я. Міхневіча – Мінск: БелЭн, 1994. – С. 432 – 433.
10. Янкоўскі Ф.М. Беларуская фразеалогія. – Мінск: Нар. асвета, 1981. – 79 с.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова